

СТАН ТА МОТИВАЦІЙНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті окреслено основні шляхи удосконалення професійної діяльності молодих науковців в Україні. Автор аналізує сутність проблеми професійного становлення молодих вчених в українському суспільстві. Розкрито залежність ефективної діяльності молодих вчених від оптимально організованого стимулювання та особистісної мотивації їх науково-дослідної роботи.

Ключові слова: молоді науковці, науково-дослідницька діяльність, мотивація наукової діяльності, соціальні стратегії покращення діяльності молодих науковців

В статье обозначены основные пути совершенствования профессиональной деятельности молодых ученых в Украине. Автор анализирует сущность проблемы профессионального становления молодых ученых в украинском обществе. Раскрыта зависимость эффективной деятельности молодых ученых от оптимально организованного стимулирования и внутренней мотивации их научно-исследовательской работы.

Ключевые слова: молодые ученые, научно-исследовательская деятельность, мотивация научной деятельности, социальные стратегии улучшения деятельности молодых ученых

The article describes the ways of improving the professional activities of young scientists in Ukraine. The author analyzes the essence of the problem of professional development of young scholars in ukrainian society. In article the author reveals the dependence of the effective activities of young scientists from optimally organized stimulation and their individual motivation.

Key words: young scientists, scientific and research activity, motivation of scientific activities, social policies to improve the activities of young scientists

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства актуалізується необхідність розвитку вітчизняної науки. У зв'язку з чим виникає потреба з'ясування стану та особливостей діяльності молодих науковців та їх ролі у інноваційному науково-технічному прогресі. Як відомо, розвиток науки супроводжується низкою соціально-економічних змін, зокрема таких, що стосуються підготовки висококваліфікованих молодих кадрів. Але, як показує практика, у сучасній Україні підготовка і використання професійного потенціалу молодих фахівців має чимало недоліків. Зокрема, нечітко визначені ціннісні орієнтири науково-дослідної роботи, недостатньо розвинутий мотиваційний компонент у структурі їх професійної діяльності, а також потребує поглибленого аналізу їх самовизначення та самоактуалізація у межах наукової спільноти.

Тому метою статті є з'ясування стану та мотиваційних чинників професійної діяльності молодих науковців у сучасній Україні.

Метою передбачено виконання таких завдань: 1) з'ясування умови для виведення наукових досліджень молодими науковцями; 2) визначення основних шляхів удосконалення мотивації професійної діяльності молодих науковців.

Аналіз досліджень і публікацій. М. Вебера, П. Сорокіна, К. Манхейма, Т. Парсонса, У. Огборна, Д. Мемфорда свідчить про наявність у них значної уваги до проблеми розвитку науки в цілому та її окремих галузей. Зокрема, проблемі вивчення наукового потенціалу України присвячені роботи Б. А. Малицького, питання «старіння» науки висвітлене у працях Онопрієнко В. І., специфіка прояву проблеми професійної невідповідності молодих наукових кадрів розкрито О. І. Шаповаленко [2, с. 22; 4, с. 78; 5]. Проблема науково-технічного прогресу в Україні аналізується у роботах Б. В. Гриньова, І. Ю. Єгорова, Г. Н. Добрава Д. М. Черванева та інших. Мотиваційний компонент професійної діяльності молодих науковців описано у дослідженнях Л. К. Безчасного, Г. В. Монастир-

ської [6]. Однак існує низка нез'ясованих питань у сфері використання інтелектуального потенціалу та стимулювання професійної діяльності молодих науковців, які, на нашу думку, потребують більш глибокого та ґрунтовного аналізу. Зокрема, це стосується комплексу соціально-економічних умов та мотиваційних стратегій професійної діяльності молодих фахівців.

Виклад основного матеріалу. Україна у світовому науковому співтоваристві традиційно вважається країною з вагомим науковим потенціалом та поглибленою системою підготовки наукових кадрів.

Однак, на думку А. Б. Малицького, за роки економічної кризи в Україні «різко погіршилось ресурсне забезпечення наукових досліджень, відбулися негативні зміни кадрової складової» [2, с. 25]. За свідченнями Онопрієнка В. І., недостатнє державне фінансування, незатребуваність економікою результатів наукових досліджень, низький рівень оплати в науковій галузі та відсутність стимулів призвели до «скорочення чисельності наукових працівників та погіршення їх якісного складу, що завдало значної шкоди науковому потенціалу країни. Починаючи з 1990 р. і аж до 2004 р. чисельність працівників, які займаються науковою і науково-технічною діяльністю, скоротилася майже в три рази, у тому числі докторів і кандидатів наук – в 1,5 рази» [4, с. 83]. Це супроводжувалося змінами у галузевій, функціональній, технологічній та віковій структурах наукових кадрів. «Найбільше скоротилося число наукових працівників у сфері природничих та технічних наук, у галузевому і заводському секторах науки. Частка осіб пенсійного віку зросла серед кандидатів наук до 30, а серед докторів наук – до 56 %» [2, с. 24]. На нашу думку, така соціальна тенденція має негативні наслідки – порушується віуовий баланс у кадровій структурі наукових працівників, що призводить до певних втрат у галузі реалізації креативних наукових ідей, які властиві більш молодим вченим. Фіксується також значна перевага наукових розробок у системі гуманітарних наук і одночасно дефіцит у сфері фізико-математичних та технічних дисциплінах. Тож, зазначимо, що однією із тенденцій є гуманітаризація.

Фахівці Інституту соціології України та Європейська комісія (Towards a European research area, Brussels, 2000) зробили висновок про те, що сучасне суспільство дійшло такої стадії свого розвитку, на якій «і економічний, і соціальний розвиток істотно залежатиме від отримання і використання різних форм отримання знань» [5]. Цей висновок повністю узгоджується з результатами стратегічних досліджень аналітичних центрів західноєвропейських країн (Великобританія, Німеччина, Франція та ін.) як зазначає Я. С. Яцков, у сучасній Україні «73 % всіх технічних патентів і 62 % наукових статей, що мають вирішальне значення для лікування серцево-судинних та легеневих захворювань, ґрунтуються на результатах

фундаментальних досліджень» [6, с. 10]. Тому погоджуємось із ним, що розробка організаційних заходів, які спрямовані на мобілізацію людських і фінансових ресурсів у науково-технічну сферу, є надзвичайно важливою складовою сталого розвитку.

С. Яцков звертає увагу на деякі позитивні зміни у нашій державі. Так, наприклад, державою гарантовано стабільний розмір стипендій аспірантам, засновані щорічні стипендії Президента України, Кабінету Міністрів та Національної академії наук молодим вченим, ухвалено закони про пенсійне забезпечення науковців, підтримку дослідників оборонно-промислового комплексу. В Україні розширюється діяльність окремих міжнародних організацій та фондів: Інко-Копернікус, Інституту відкритого суспільства, Intertool і т. д., програм співробітництва з багатьма зарубіжними країнами. Міністерство освіти і науки веде роботу з погашення боргів за виконання державних науково-технічних програм протягом попередніх років і планує на майбутнє відновити підтримку пріоритетних напрямів фундаментальних досліджень; до цього можемо додати, що у цьому році розпочалася робота щодо створення районних науково-дослідних центрів, які будуть об'єнані у науково-дослідні інститути та вищі навчальні заклади відповідного профілю.

Ряд організаційних заходів щодо забезпечення необхідного розвитку наукових досліджень пропонується на наднаціональному рівні. Для поліпшення ситуації Європейська комісія пропонує ідею створення європейського наукового простору, яка орієнтується на наступні аспекти [6, с. 8–10]:

- створення мережі наукових центрів в Європі;
- спільне фінансування великих європейських дослідницьких виробничих потужностей;
- організація більш тісного наукового і технологічного співробітництва між Україною та країнами Європи.

На нашу думку, плідне співробітництво українських науковців із європейськими створює сприятливі соціально-економічні умови для реалізації їх професійного потенціалу, наприклад, можливість реалізувати спільні наукові розробки, проводити міжнародні конференції, оприлюднювати результати досліджень у міжнародних виданнях.

Як свідчать фахівці Інституту соціології України, актуальною залишається потреба поповнення наукової сфери молодими кадрами, яку поки що не можна реалізувати повною мірою [4, с. 80–81]. У такій ситуації, на їх погляд, необхідно прийняти рішучі і термінові заходи для зупинення руйнівних процесів. Для цього необхідно забезпечити відтворення професорсько-викладацького складу ВНЗ, наукового та інженерно-технічного персоналу у ключових галузях науки, техніки, виробництва. Останніми роками здійснюються реальні заходи для поліпшення ситуації.

Ще однією проблемою, на яку звертають увагу фахівці Інституту соціології, є *еміграція українських учених*. Так, за деякими оцінками, до 40-45 % від

загального числа тих, хто виїхав, вирушили до Росії, звідки їх повернення цілком реально при створенні в Україні сприятливого для цього ситуації [4, с. 75–78]. Тому в Україні існує необхідність вирішення проблеми зайнятості молодих науковців у вітчизняних наукових закладах шляхом створення сприятливих соціально-економічних умов для їх праці, які б сприяли поверненню українських спеціалістів, що працюють за кордоном.

Вважаємо, що однією із основних причин еміграції вчених є недостатнє стимулювання та мотивація їх професійної діяльності. В Україні чітко простежується «революція підвищених домагань» [1, с. 62] сучасної молоді, і ці претензії, особистісні цінності все більше переходять з науки у сфери бізнесу, політики, інформаційного обслуговування. Результатом стало *різке зниження престижу науки і наукової праці в суспільстві*. Змінюється і характер науки як такої: з'явився «сплав» науки і таких нових областей інтелектуального знання як високі технології, програмне забезпечення та ін. Всі ці чинники ведуть до зміни позицій науки в якості професійної цінності для молоді [1, с. 63].

Наскільки мотивація є важливою для науковців, свідчать дослідження американських економістів. Ними не виявлено істотного зв'язку між здібностями вчених і їхніми досягненнями. Різницю між високотворчими вченими й ученими, що не зарекомендували себе видатними успіхами, дослідники відносять, насамперед, на рахунок мотивації, а не інтелектуального потенціалу.

За результатами опитування працівників закладів НАН України, одним із головних стимулів є розмір заробітної платні [6, с. 9–10]. Проте вона не перевищує мінімального прожиткового рівня. Тому можна припустити, що наукова діяльність для молоді є радше засобом реалізації особистісних амбіцій, ніж засобом матеріального забезпечення свого життя. Матеріальне заохочення в наукових установах значною мірою спрямовано на стимулювання вчених, які займають вищі посади (що бачимо: по співвідношенням посадових окладів науковців) і є старшими за віком. Отже, загострюється проблема старіння в науковій сфері, яка для НАН України є вкрай актуальною [1, с. 61–63]: середній вік кандидатів наук тут досяг 56,3 роки, докторів наук – 60 років, академіків – 70,4, а дієвих матеріальних стимулів для молодих науковців практично немає: після захисту дисертації вони, як правило, знаходять більш вигідну роботу. При таких демографічних тенденціях в цій сфері через певний час нікому буде продовжувати наукові дослідження. До того ж абсолютні показники свідчать про постійний вплив кадрів з академічної науки: за 8 років (2001–2009 р.р.) загальна чисельність працюючих в НАН України скоротилась на 52,3 % [1]. Але заробітна плата – тільки один із видів ціни робочої сили, що не завжди стимулює реалізацію вченим його наукового потенціалу, самовіддачу й продуктивність праці. Вочевидь, є й інші стимулятори,

як-то умови праці, система нематеріальних заохочень та ін.

Так, молоді вчені, за результатами різних опитувань, фіксують і інші чинники, що знижують привабливість праці в науці. Одне з перших місць серед них посідає рівень лабораторно-технічної оснащеності та ресурсного забезпечення досліджень [6, с. 9–10]. Тому не випадково «відплив умів» за кордон багато в чому обумовлюється саме відсутністю в Україні сучасної модернізованої дослідницької бази.

Недостатньо стимулює молодих науковців «відсутність ефективного зв'язку науки і виробництва, низький рівень наукового менеджменту, вкрай незначна частка високотехнологічної вітчизняної продукції, недостатній доступ до сучасних інформаційних ресурсів (наукова періодика, платні ресурси Інтернету тощо)», на що звертають увагу дослідники Інституту соціології [6, с. 11–12].

Підвищенню ефективності науково-технічної та інноваційної діяльності, на думку Я. С. Яцкова, можуть сприяти створення і реалізація «єдиної інноваційної політики держави, координація діяльності всіх органів управління на пріоритетний розвиток наукового потенціалу в цілому та кадрового потенціалу особливо, забезпечення взаємодії та співпраці в питаннях інноваційного розвитку між владою, освітою і наукою» [6, с. 12].

Для поповнення наукових організацій молодими фахівцями необхідно розробити додаткові заходи щодо створення привабливих фінансових умов, щодо посилення роботи з талановитою молоддю та підтримки їх наукових досліджень. Сприятливою може бути розробка та впровадження програм роботи з обдарованою студентською молоддю під час навчання у ВНЗ і залучення студентів старших курсів до виконання наукових досліджень, підтримка стажування молодих вчених у зарубіжних наукових центрах.

Можна погодитись з фахівцями Інституту соціології України, що у країні чітко простежуються дві взаємопов'язані тенденції у науковій сфері :

1) зменшення і старіння наукового потенціалу всередині країни, що загрожує критичним зменшенням не тільки кількості вчених, які здатні створювати нові знання, але і тих, хто в змозі сприймати нові знання і передавати їх молодому поколінню;

2) формування наукового контингенту наших учених, що працюють у науково-дослідних і навчальних закладах різних типів за межами України. Своєю високопрофесійною діяльністю вони створюють значний внесок у розвиток світової науки і одночасно впливають на стан науково-освітнього процесу в Україні [3, с. 28].

Вважаємо, що ще однією тенденцією є зменшення кількості молодих людей, які мають достатній, а подекуди досить вагогий інтелектуальний потенціал, хотіли б пов'язати своє професійне життя із науковою сферою, оскільки вона не забезпечує їх матеріально.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що наукова сфера України, зокрема, умови професійної діяльності у ній молодих науковців, потребує подальшого удосконалення: *по-перше*, реформування системи підготовки молодих науковців та формування галузевої та функціональної структури наукових кадрів як найважливішої складової науково-технічного потенціалу країни; *по-друге*, залучення молодих українських науковців до європейських досліджень; *по-третє*, нівелювання кадрового дисбалансу у структурі зайнятості у різних галузях наукових досліджень. Інший аспект – необхідність стимулювання мотивів професійної діяльності молодих науковців, зокрема, *мате-*

ріальних – підвищення стипендій та заробітної платні, надання можливості кар'єрного зростання, організації різноманітних конкурсів та грантів, удосконалення матеріально-технічного забезпечення наукових досліджень, організація ефективної наукової співпраці із науковцями Європейської спільноти), а також *нематеріальних* – зміна їх ставлення до власної професії, стимулювання наукового інтересу, коригування ціннісних орієнтирів, врахування етосу науки у процесі здійснення наукових досліджень. Отже, удосконалення професійної діяльності молодих науковців в Україні потребує комплексного підходу з урахуванням усіх напрямків потенційних змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безчасний Л. К., Монастирська Г. В. Мотивація наукової діяльності в умовах транзитивної економіки / Л. К. Безчасний, Г. В. Монастирська // Регіональні перспективи. – 2002. – № 3–4. – С. 61–63.
2. Малицкий Б. А. Современное состояние научной сферы Украины и новая стратегическая доктрина ее развития / Б. А. Малицкий // Наука и науковедение. – 2006. – № 2. – С. 16–32.
3. Розов М. А. Наука как традиция // Степин В. С., Горохов В. Г., Розов М. А. Философия науки и техники. – М.: Контакт-Альфа, 1995.
4. Оноприенко В. И. Поколения в науке: взгляд социолога / В. И. Оноприенко / Социологические исследования, 2007. – №4. – С. 75–85.
5. Шаповаленко О. И. Подготовка и аттестация научных и научно-педагогических кадров высшей квалификации в Украине / Материалы международной научно-практической конференции «Подготовка научных кадров высшей квалификации в условиях инновационного развития экономики. Региональные, межрегиональные и международные аспекты» / Под ред. И. В. Войтова – Минск: ГУ «БелИСА», 2007. – 200 с.
6. Яцков Я. С. Научно-техническая сфера Украины / Я. С. Яцков // Научный мир. – 2004. – № 5. – С. 8–13.

Рецензенти: Багмет М. О., д. іст. н, професор;
Ляпіна Л. А., к. політ. н., доцент.

© Кухтіна М. В., 2011

Дата надходження статті до редколегії 14.04.2011 р.